

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ МЕНЕДЖМЕНТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАУКИ І ПРАКТИКИ

ЕФМ

**"ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ:
актуальні питання науки і практики"**

**"ECONOMY. FINANCES. MANAGEMENT:
Topical issues of science and practical activity"**

Всеукраїнський науково-виробничий журнал

"ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ: актуальні питання науки і практики"

Всеукраїнський науково-виробничий журнал

ЕФМ

10' 2017 (26)

Заснований у 1997 році під назвою "Вісник Вінницького державного сільськогосподарського інституту". У 2010 – 2014 роках виходив під назвою "Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету" з 2015 року "Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики"

Свідоцтво про державну реєстрацію засобів масової інформації №21154-10954ПР від 31.12.2014 р.

Засновник

Вінницький національний аграрний університет

Редакційна колегія:

Головний редактор

доктор економічних наук, професор, академік НААН **Калетнік Г.М.**

Заступник головного редактора

кандидат економічних наук **Кіреєва Е.А.**

Члени редакційної колегії:

доктор юридичних наук, професор **Авдійський В.І. (Росія);**
доктор, професор **Белік П. (Словаччина);** доктор економічних наук,
професор **Буреннікова Н.В.;** доктор економічних наук, доцент **Вдовенко Л.О.;**
кандидат економічних наук **Гончарук І.В.;** кандидат економічних наук **Гончарук Т.В.;**
доктор економічних наук, професор **Горська О. (Словаччина);** доктор економічних наук,
професор **Гуцаленко Л.В.;** доктор, професор **Данн Дж. В. (США);** доктор економічних наук,
професор, академік НААН **Дем'яненко М.Я.;** доктор економічних наук, професор,
академік НААН **Жук В.М.;** доктор економічних наук, професор,
академік НААН **Кваша С.М.;** доктор економічних наук, член-кореспондент НААН
Кириленко І.Г.; доктор економічних наук, професор **Коляденко С.В.;** доктор економічних наук,
професор **Клепацькі Б. (Польща);** доктор економічних наук, професор **Мазур А.Г.;**
доктор економічних наук, професор, академік НААН **Малік М.Й.;** доктор економічних наук,
професор **Масленнікова Н.П. (Росія);** доктор юридичних наук, доцент **Мельничук О.Ф.;**
кандидат економічних наук, доцент **Мулик Т.О.;** доктор економічних наук, професор,
академік НААН **Панасюк Б.Я.;** доктор економічних наук, доцент **Польова О.Л.;**
доктор економічних наук, професор **Прутська О.О.;** доктор економічних наук,
професор **Свиноус І.В.;** доктор економічних наук, професор, академік НААН
Сичевський М.П.; кандидат економічних наук, доцент **Томчук О.В.;** доктор економічних наук,
доцент **Ціхановська В.М.;** кандидат економічних наук, доцент **Шаманська О.І.;**
доктор економічних наук, професор **Шпикуляк О.Г.;** доктор економічних наук, професор,
академік НААН **Шпичак О.М.;** кандидат економічних наук, доцент **Янчук Г.В.**

Адреса редакції: **21008, Вінниця, вул. Сонячна, 3, тел. 52 - 07 - 37**
Сайт журналу: <http://efm.vsau.org/>, Електронна адреса: efm@vsau.vin.ua

Відповідальний секретар редакції, кандидат сільськогосподарських наук,
доцент – **Янчук В.І.,**

літературний редактор-коректор і переклад іноземною мовою – **Хомяковська Т.О.,**
технічний секретар і оператор комп'ютерного набору – **Пришляк Н.В.**

©Вінницький національний аграрний університет, 2017

"ECONOMY. FINANCES. MANAGEMENT:

Topical issues of science and practical activity"

Ukrainian Scientific and Production Journal

EFM

10' 2017 (26)

Founded in 1997 under the name "Herald of Vinnitsa State Agricultural Institute".

In 2010 - 2014 years was published under the name of "Collected Works of Vinnytsia National Agrarian University".

Since 2015 "Economy. Finances. Management: topical issues of science and practical activity".

Certificate of registration of mass media №21154-10954 PR from 31.12.2014

Founder:

Vinnytsia National Agrarian University

Editorial Board:

Chief editor

Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine **Kaletnik H.**

Assistant chief editor

Candidate of Economic Sciences **Kirieieva E.**

Editorial Staff Members:

Doctor in law, professor **Aydiyskyi V. (Russia)**; *Doctor, professor* **Belik P. (Slovakia)**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Buriennikova N.**; *Doctor of Economic Sciences, associate professor* **Vdovenko L.**; *Candidate of Economic Sciences* **Honcharuk I.**; *Candidate of Economic Sciences* **Honcharuk T.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Horska E. (Slovakia)**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Hutsalenko L.**; *Doctor, professor* **Dann J.V. (USA)**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Demianenko M.**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Zhuk V.**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Kvasha S.**; *Doctor of Economic Sciences, corresponding member of NAAS of Ukraine* **Kyrylenko I.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Koliadenko S.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Klepatski B. (Poland)**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Mazur A.**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Malik M.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Maslennikova N. (Russia)**; *Doctor in Law, associate professor* **Melnychuk O.**; *Candidate of Economic Sciences, associate professor* **Mulyk T.**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Panasiuk B.**; *Doctor of Economic Sciences, associate professor* **Polyova O.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Prutska O.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Svynous I.**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Sychevskiy M.**; *Candidate of Economic Sciences, associate professor* **Tomchuk O.**; *Doctor of Economic Sciences, associate professor* **Tsikhanovska V.**; *Candidate of Economic Sciences, associate professor* **Shamanska O.**; *Doctor of Economic Sciences, professor* **Shpykuliak O.**; *Doctor of Economic Sciences, professor, academician of NAAS of Ukraine* **Shpychak O.**; *Candidate of Economic Sciences, associate professor* **Yanchuk H.**

Address of editorial office: **21008, 3. Sonyachna Str, Vinnytsia, 52 - 07 - 37,**

Web site: <http://efm.vsau.org/>, e-mail: efm@vsau.vin.ua

Editor secretary - Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor - **Yanchuk V.**,
language corrector, translator - **Khomyakovska T.**,
technical secretary and computer operator - **Pryshliak N.**

© **Vinnytsia National Agrarian University, 2017**

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Г.М. КАЛЕТНИК, В.І. СТАРОСУД, С.Е. АМОНС. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА НАСІННЯ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ	7
ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В.М. СІНЧЕНКО, А.М. ТКАЧЕНКО. ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ПРОЕКТІВ З ВИРОЩУВАННЯ БІОМАСИ	24
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА S. ZAHAROV. CAUSES OF INTENSITY OF LABOUR MARKET IN MOLDOVA	35
ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ O. DARMONRAI. FOOD SYSTEM SUSTAINABILITY AND FOOD SECURITY: PROBLEMS AND PERSPECTIVES	47
БІЗНЕС І ПІДПРИЄМНИЦТВО І.В. ГОНЧАРУК, Ю.Ю. БРАНИЦЬКИЙ, І.В. ТОМАШУК. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ (НА ПРИКЛАДІ УЛАДОВО- ЛЮЛИНЕЦЬКОЇ ДСС ІБК І ЦБ НААН УКРАЇНИ)	54
О.М. ГОЛОВНЯ. ПЕРСПЕКТИВИ СФЕРИ ТУРИЗМУ ЯК ФАКТОРА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	69
МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ О.В. ЛЕВЧУК, Л.П. ГУСАК. ПРИНЦИПИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ MATHCAD В МАТЕМАТИЧНУ ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ АГРАРНОГО СЕКТОРА	79
СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Ю.В. СТАВСЬКА. СИСТЕМА БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	90
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ І СОЦІУМУ A. BROYAKA. ALTERNATIVE MODELS OF AGRICULTURAL ADVISORY PROGRAM DEVELOPMENT	99
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ Г.В. ЯНЧУК, Т.Г. КИТАЙЧУК, І.Ф. ЗЕМЛЯНА. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ОРЕНДИ В ІНСТИТУТІ БІОЕНЕРГЕТИЧНИХ КУЛЬТУР І ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ НААН УКРАЇНИ	113
ДИСКУСІЇ К.І. ЛЕВЧУК. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ВІННИЦЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАР- СЬКОГО ІНСТИТУТУ В РОКИ НЕПУ (1926-1928 РОКИ)	127

ДУМКА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Ю.М. МУДРИК. АНАЛІЗ ЗАЛУЧЕННЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	135
Т.А. ОНІПКО. БРИТАНСЬКА НАУКОВА ШКОЛА КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ	142
Г.В. ШЕВЧУК. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ПЛОДООВОЧЕВОЇ ГАЛУЗІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	156

Журнал внесено в оновлений перелік наукових фахових видань України з економічних наук під назвою **"ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ: актуальні питання науки і практики"** (підстава: Наказ Міністерства освіти і науки України 21.12.2015 №1328).

Включений до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових праць:
Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського, Україна, сайт: <http://nbuv.gov.ua>
Google Академія, сайт: <http://scholar.google.com.ua>

Матеріали друкуються українською, англійською і російською мовами.

Номер схвалено і рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Вінницького національного аграрного університету, протокол № 2 від 4 жовтня 2017 р.

Усі права застережені. Тексти статей, таблиці, графічний матеріал, формули захищені законом про авторські права. Передрук і переклад статей дозволяється за згодою авторів. Відповідальність за зміст публікацій і достовірність наведених в них даних та іншої інформації, несуть автори статей. Висловлені у надрукованих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Підписано до друку 4 жовтня 2017 року

Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 15,0

Тираж 100.

Зам № 834

Віддруковано у
Вінницькому національному аграрному університеті
м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, 21008.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5009 від 10.11.2015

CONTENTS

ECONOMY AND EFFICIENCY OF PRODUCTION AND BUSINESS ACTIVITIES

H. KALETNIK, V. STAROSUD, S. AMONS. ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF PRODUCTION OF SUGAR BEET SEEDS 7

ECONOMICS OF MANAGEMENT AND PROTECTION OF THE ENVIRONMENT

V. SINCHENKO, A. TKACHENKO. INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE BIOMASS PRODUCTION PROJECTS 24

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

S. ZAHAROV. CAUSES OF INTENSITY OF LABOUR MARKET IN MOLDOVA 35

ISSUES OF ECONOMIC AND SOCIAL POLICY

O. DARMOHRAI. FOOD SYSTEM SUSTAINABILITY AND FOOD SECURITY: PROBLEMS AND PERSPECTIVES 47

BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP

I. HONCHARUK, Y. BRANITSKIY, I. TOMASHUK. MAIN ASPECTS OF EFFECTIVE FORMATION AND USE OF RESOURCE POTENTIAL AT AGRICULTURAL ENTERPRISES (ON THE EXAMPLE OF ULADOVO-LIULYNTSI RESEARCH AND SELECTION STATION OF NAAS OF UKRAINE) 54

E. GOLOVNYA. PROSPECTS OF THE SPHERE OF TOURISM AS A FACTOR OF SOCIAL AND ECONOMIC GROWTH OF VINNYTSIA REGION 69

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

E. LEVCHUK, L. HUSAK. PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OF MATHCAD SYSTEM IN MATHEMATICAL TRAINING OF SPECIALISTS AT AGRICULTURAL UNIVERSITIES 79

INTERNATIONAL ECONOMICS AND FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Y. STAVSKA. FOOD SAFETY SYSTEM AS A PRECONDITION FOR EXPORT-ORIENTED AGRICULTURE 90

PRACTICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF PRODUCTION SYSTEMS AND THE SOCIETY

A. BROYAKA. ALTERNATIVE MODELS OF AGRICULTURAL ADVISORY PROGRAM DEVELOPMENT 99

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

H. YANCHUK, T. KYTAICHUK, I. ZEMLIANA . ACCOUNTING PROVISION OF OPERATING LEASE AT THE INSTITUTE OF BIOENERGY CROPS AND SUGAR BEETS OF NAAS OF UKRAINE 113

DISCUSSION

K. LEVCHUK. PRECONDITIONS FOR FOUNDATION OF VINNYTSIA AGRICULTURAL INSTITUTE IN THE YEARS OF NEP (1926-1928) 127

VIEWPOINT OF A YOUNG SCIENTIST

Iu. MUDRYK. ANALYSIS OF ATTRACTING CAPITAL INVESTMENT IN VINNYTSIA REGION 135

T. ONIPKO. BRITISH SCIENTIFIC SCHOOL OF CLUSTER DEVELOPMENT OF ECONOMY 142

H. SHEVCHUK. FEATURES OF FUNCTIONING OF FRUIT AND VEGETABLE INDUSTRY ENTERPRISES OF VINNYTSYA REGION 156

The journal is entered on an updated list of scientific professional editions of Ukraine on economic sciences called "**Economy. Finances. Management: actual issues of science and practical activity**" (Resolution of Ministry of Education and Science of Ukraine №1328 from 21.12.2015).

Included with the international scientometric databases and directories of scientific publications:
The National Library V.I. Vernadsky, Ukraine, site: <http://nbuv.gov.ua>
Google Scholar website: <http://scholar.google.com.ua>

Materials are published in Ukrainian, English and Russian Languages.

Issue is approved and recommended to publish at the decision of the Academic Council of Vinnytsia National Agrarian University, Act № 2 from 4 October 2017

All rights are reserved. The texts of articles, tables, graphics, formulas are reserved by copyright. Reproduction and translation of articles are permitted with the consent of the authors. The authors of the articles are responsible for the content and accuracy of publications, presented data and other information. The views expressed in the articles do not necessarily reflect the views of the editorial board and do not impose any obligation on it.

Signed for printing 4 October 2017

Format 60x84 / 8. Offset paper.

Offset Printing. pp. 15,0

Circulation 100.

№ 834

Published by Vinnytsia National Agrarian University

21008, Vinnytsia, 3 Soniachna str.

Subject of publishing activity license

SK №5009 from 10.11.2015

**Тематична спрямованість
Всеукраїнського науково-виробничого журналу
"ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ:
актуальні питання науки і практики"**

наукові та виробничі аспекти економічної та фінансової діяльності
суб'єктів в агропромисловій сфері та суміжних галузях,
соціально-економічного розвитку села

Шановні автори публікацій!

Статті мають бути оформлені згідно нормативів МОН України і вимог журналу (вимоги розміщені на сайті журналу: <http://efm.vsau.org/>), прохання надсилати на електронну адресу: efm@vsau.vin.ua

**До друку приймаються статті українською, російською,
англійською мовами, за такими рубриками:**

- ❖ Сторінка головного редактора
- ❖ Теорія та історія економічної думки
- ❖ Розвиток продуктивних сил і виробничих відносин
- ❖ Економіка та ефективність виробничо-господарської діяльності
- ❖ Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища
- ❖ Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика
- ❖ Інноваційна та інвестиційна діяльність
- ❖ Проблеми економічної і соціальної політики
- ❖ Бізнес і підприємництво.
- ❖ Ринок. Ціноутворення. Інфраструктура
- ❖ Логістика і транспорт
- ❖ Менеджмент та маркетинг
- ❖ Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці
- ❖ Соціальна сфера. Розвиток територій
- ❖ Світова економіка та зовнішньоекономічна діяльність
- ❖ Інституційні проблеми економіки, фінансів, менеджменту та права
- ❖ Практичні аспекти розвитку виробничих систем і соціуму
- ❖ Фінансово-кредитне забезпечення і податкова політика
- ❖ Бухгалтерський облік, аналіз та аудит
- ❖ Дискусії
- ❖ Думка молодого вченого
- ❖ Апробація економічних досліджень
- ❖ Новини економіки, фінансів і менеджменту
- ❖ Новини законодавства
- ❖ Видання з актуальних проблем економіки, фінансів і менеджменту
- ❖ Вітальні проєкти
- ❖ Повідомлення
- ❖ Наші дописувачі

■ СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 338.439.5:339.546:351.773

**СИСТЕМА БЕЗПЕЧНОСТІ
ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ЯК
ПЕРЕДУМОВА
ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ©**

Ю.В. СТАВСЬКА,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності,
готельно-ресторанної справи
та туризму,
Вінницький національний
аграрний університет
(м. Вінниця)

Досліджено систему менеджменту безпеки харчової продукції України. Визначено вплив угоди про асоціацію між Україною та ЄС на розвиток сільського господарств. Розглянуто положення щодо безпеки та якості продуктів харчування згідно Закону України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів”. Проаналізовано доцільність впровадження системи аналізу критичних точок контролю (НАССР) під час виготовлення харчової продукції. Розкрито проблеми формування національної системи технічного регулювання у сфері якості й безпечності харчової продукції, обґрунтовано основні напрями і важелі, запровадження яких сприятиме посиленню позицій української харчової продукції на зовнішніх ринках. Запропоновано шляхи удосконалення зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування у контексті підписання Угоди про асоціацію між ЄС і Україною.

Ключові слова: безпечність, харчова продукція, якість, експорт, сертифікація, стандартизація, технічні норми.

Літ. 10.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства неминуче призводить до збільшення рівнів ризику його існування. Ризики, пов’язані з харчовими продуктами, навколишнім природним та виробничим середовищем, є визначальними, а безпечність харчових продуктів – основним фактором та запорукою здоров’я людини.

На даний час система безпечності харчових продуктів України перебуває на стадії становлення, тому обґрунтування її теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення існуючих і запровадження прогресивних механізмів регулювання стає основним чинником її подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем та перспектив безпечності харчових продуктів присвячені праці відомих науковців: Г. Калетніка [5], В. Галушка [1], С. Кваші [6], Д. Крисанова [7], Г. Пчелянської [9], проте прагнення України нарощувати обсяги експорту харчових продуктів залишають місце для подальших наукових пошуків.

© Ю.В. СТАВСЬКА, 2017

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення пріоритетних напрямів та рекомендацій щодо розвитку системи безпечності харчових продуктів як передумови експортоорієнтованого сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрна галузь української економіки, демонструючи стабільний динамічний розвиток, є надійним фундаментом забезпечення продовольчої безпеки держави, базисом розширення її експортного потенціалу, джерелом задоволення внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування. Ринок Європи сьогодні – основна мета для вітчизняних виробників. Посилення позицій на цьому ринку дасть нашим аграріям можливість подальшого розширення на пов'язані ринки, здобуття перших позицій на світовому ринку продовольства. Економіка України на 50% залежить від експорту, а майже третина нашого експорту – продукція сільського господарства. Це означає, що добробут українців, економічне зростання, зовнішні та внутрішні інвестиції багато в чому визначаються тим, скільки кукурудзи, пшениці, соняшникової олії, сиру та інших видів сільськогосподарської продукції наша країна зможе виготовити, переробити та експортувати. У свою чергу, розвиток експорту буде залежати від того, наскільки вдало ми зможемо торгувати саме з Європою – одним з найбільш вибагливим та структурованим ринком продовольства в світі. З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для більшого асортименту та обсягу вітчизняної сільгосппродукції будуть відкриті кордони на ринок із 200-300 мільйонів платоспроможних споживачів. При цьому перший рік ми експортували більшість своєї продукції без мит або за зниженими митами 0,5% [2, с. 81]. Щоправда доступ на цей ринок матимуть лише продукти, які відповідатимуть вимогам цього ринку.

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС також визначено, що сторони співпрацюють для зближення політики та законодавства у декількох сферах, у тому числі:

- розвитку та становлення ринку сільськогосподарських земель;
- розвитку сільського господарства;
- гармонізації законодавства щодо безпеки харчових продуктів.

Реалізація цих завдань вимагає збалансувати і максимізувати інтереси суб'єктів земельних відносин з урахуванням стратегічних цілей розвитку аграрного виробництва та сільської місцевості. Земельні відносини в країнах ЄС підпорядковані двом основним чинникам – збереженню особливостей ґрунтового покриву як середовища для розвитку агробіоценозу і базового засобу виробництва сільськогосподарської продукції та багатофункціональному характеру сільського господарства, що передбачає виробництво конкурентного продовольства без загрози продовольчій незалежності країни, а також зайнятості сільського населення, збереження сільських поселень, облаштування сільських територій, забезпечення сприятливого для життя людей навколишнього середовища тощо [5].

В Україні зазначені чинники випали з поля зору законодавства, що призвело до розвитку в агросфері цілого комплексу негативних економічних, соціальних та екологічних процесів (знищення виробництва трудомістких видів продукції, систем землеробства, сівозмін, агроландшафтів, що супроводжується деградацією ґрунтів, зменшенням зайнятості, зростанням безробіття і бідності на селі), призупинення яких вимагає удосконалення вітчизняного земельного законодавства та приведення деяких норм у відповідність із законодавством європейських країн. Особливо це

стосується правил обігу земель сільськогосподарського призначення, які мають сприяти фермерському типу та упереджувати розвиток латифундистсько-олігархічної моделі землеволодіння і землекористування як загрозованої для сільського розвитку і продовольчої безпеки країни.

Для наближення законодавства України до європейського прийнято низку законів, які встановлюють основні положення безпеки продукції, процесів та послуг. Безпека продуктів харчування врегульована Законом України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” № 1602-VII від 22 липня 2014р. Закон вступив в дію 20.09.2015 р. та передбачає запровадження в Україні моделі європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі “від лану до столу”, а також на процедурах НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point). Закон є необхідним для реалізації підприємствами України квот на поставку харчової продукції в рамках підписання Угоди про асоціацію з ЄС [4].

Положення закону суттєво змінюють адміністративні процедури при державному контролі та визначають порядок декларування для виробників суто рослинної продукції. Встановлюються деталізовані вимоги до процедур державного контролю харчових продуктів на ринку України та імпортової продукції відповідно до європейської практики та суттєво пом'якшуються умови отримання експлуатаційного дозволу. Він буде потрібен тільки для підприємств, що провадять діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження. Для решти, включно із закладами громадського харчування та частиною закладів роздрібної торгівлі, достатньо буде пройти процедуру реєстрації.

За новим законом контроль за безпечністю харчових продуктів здійснюватиме лише один державний орган – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба).

За новим підходом контролюватися буде увесь ланцюг виробництва харчового продукту. Підприємство у будь-який час повинно мати точну інформацію про те, звідки воно отримало сировину чи харчовий продукт і куди його було направлено з підприємства. Така інформація повинна зберігатися протягом шести місяців після кінцевої дати продажу харчового продукту, нанесеної на маркуванні.

Встановлюються суттєві штрафи за невиконання вимог харчового законодавства. Вводиться ефективна система відповідальності за порушення норм законодавства про безпечність харчових продуктів як виробників, інших операторів ринку (в межах своєї діяльності), так і контролюючих органів.

Разом з тим, оскільки запровадження НАССР потребує часу та певних ресурсів, закон містить окремі норми, які набудуть чинності лише через 2-5 років з дня його опублікування.

Зокрема 20 вересня 2016 року набрав чинності розділ VII Закону – Загальні гігієнічні вимоги щодо поводження з харчовими продуктами. Даний розділ зобов'язує операторів ринку забезпечувати здоровий та чистий стан рослин та тварин, які мають вплив на здоров'я людини.

Крім того, передбачений перехідний період для пункту 2 частини другої статті 20, статті 21 та пункту 4 частини першої статті 64 закону. Ці статті набирають чинності:

- 20 вересня 2017 року – для потужностей, які провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей);

- 20 вересня 2018 року – для потужностей, які провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких відсутні необроблені інгредієнти тваринного походження (крім малих потужностей);

- 20 вересня 2019 року – для малих потужностей [5].

Також, 20 вересня 2019 року набирає чинності частина перша статті 36 Закону – щодо продажу продуктів домашнього виробництва на агропродовольчих ринках за умови підтвердження їхньої придатності за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії, яка знаходиться на агропродовольчому ринку, при цьому сам агропродовольчий ринок, згідно норм цього закону, також повинен мати постійно діючі процедури, засновані на принципах НАССР.

Напередодні й після повноцінного вступу в силу Угоди про асоціацію України з ЄС багато українських виробників стали акцентувати увагу на тому, що мають сертифікат НАССР, а отже – повністю готові до виходу на європейські ринки.

Однак далеко не всі споживачі знають, що сертифікат НАССР не є демонстрацією якісних переваг кінцевого продукту. І далеко не факт, що підприємство з одним тільки сертифікатом НАССР зможе вільно вийти до споживачів Євросоюзу. НАССР – це система, що стосується виключно безпеки продукту та не забезпечує перевагу на ринку споживання. Це мінімальна необхідна умова для виходу продукту на ринок.

В Україні система менеджменту безпеки харчової продукції обов'язкова для впровадження та функціонування відповідно до закону України “Про основні засади та вимоги до безпеки і якості харчових продуктів”.

Існує безліч стандартів, які реалізують принципи НАССР. Найпоширеніші: ДСТУ 4161 (Національний стандарт України), ISO 22000 (який прийнятий в Україні “методом обкладинки”), FSSC 22000 (стандарт Королівства Нідерланди), IFS Food Standard (внутрішній стандарт європейських торгових мереж), BRC GLOBAL STANDARD FOR FOOD SAFETY (британський стандарт), Global Gap (спеціальний стандарт для виробників сільськогосподарської продукції) [1, с. 137].

Впровадження системи менеджменту безпеки харчової продукції, заснованої на принципах НАССР, дає підприємству впевненість у безпеці готового продукту; збільшення безпеки ланцюга живлення; підвищення конкурентоздатності.

Крім того, істотно зменшується кількість відгуків і вилучень продукції, тобто знижуються фінансові ризики. Споживач отримує впевненість у безпечності продукції та послуг; знижується ймовірність виникнення ризиків, пов'язаних із небезпечними продуктами.

Формально в Україні системи, засновані на принципах НАССР, мали б бути впроваджені на підприємствах харчової промисловості ще після 1999 року. Тоді контроль за дотриманням цієї вимоги було покладено на місцеві органи санітарно-епідеміологічного контролю. Але за фактом перехід не відбувся.

Першими вимагати від своїх постачальників реальної відповідності принципам НАССР стали великі торговельні мережі, такі, як МЕТРО, АШАН. Причому це стосувалося не лише private label, але й усієї продукції, яка поставлялась в ці торгові мережі. Звісно, для того, щоб працювати з такими мережами, виробники почали перебудовувати свої виробничі потужності та впроваджувати систему менеджменту безпеки харчової продукції, засновану на принципах НАССР.

Найпростіша для впровадження система, яка реалізує принципи HACCP, заснована на вимогах стандартів ДСТУ 4161, а за ним і ISO 22000. Однак через те, що ці стандарти не містять конкретних вимог до “Програм передумов”, вони не визнані Глобальною ініціативою щодо безпеки харчових продуктів GFSI (Global Food Safety Initiative) в Євросоюзі і, як наслідок, їх недостатньо для багатьох європейських торговельних мереж [7, с. 58]. Якщо підприємство дотримувалося усіх вимог чинних санітарних норм, то для переходу на вимоги ДСТУ 4161 та ISO 22000 необхідно провести порівняно небагато змін. Як правило, більшість сумлінних виробників були до цього готові.

Для відповідності законодавчим вимогам України достатньо запровадити і при бажанні сертифікувати систему менеджменту безпеки харчових продуктів у відповідності зі стандартом ДСТУ 4161 або ДСТУ ISO 22000. Для Євросоюзу, як мінімум, потрібна впроваджена й сертифікована система за стандартом ISO 22000. Але, як правило, великі торговельні мережі вимагають наявності більш жорстких систем FFFS, IFS і BRC, що залежить від вимог конкретної торгівельної організації. А це вже суттєво більші витрати. Тобто “замовником” стандарту системи менеджменту безпеки харчової продукції, яким має відповідати виробник, виступає, по суті, споживач – торговельна мережа.

Що ж до ринку Середньої Азії, то він здебільшого орієнтується на стандарти Митного союзу, згідно з якими достатньо мати системи управління безпекою виробництва, які відповідають принципам HACCP (тобто ISO 22000 достатньо).

На Близькому Сході ситуація неоднозначна. З одного боку, країни, які раніше були колоніями Франції (Алжир, Туніс, Марокко), прагнуть запроваджувати у себе європейські стандарти і вимоги до безпеки та умов виробництва продукції. Країни Перської затоки більш гнучкі в цьому плані, для них достатньо виконання вимог ISO 22000. Розробити і впровадити вимоги цих стандартів не складно. Складніше підвищити рівень компетентності й відповідальності виробничого персоналу і довести всі виробничі потужності до рівня вимог цих стандартів. Це великі фінансові витрати, оскільки треба враховувати стан інфраструктури і підтримувати її на такому рівні, який може забезпечити споживачам безпеку. Крім того, необхідно використовувати тільки такі технологічні операції, які виключають будь-яке можливе забруднення сировини та кінцевої продукції, аж до правильного прибирання, миття, дезінфекції, дезінсекції і дератизації усіх виробничих приміщень, устаткування, інвентарю і до найсуворішого дотримання правил особистої гігієни. Зокрема одна з вимог – дотримуватися послідовності потоків (входи й виходи технологічних потоків, персоналу та сировини не повинні перетинатися). Побутові приміщення, такі, як санвузли, кімнати прийому їжі, не мають виходити безпосередньо в приміщення цеху, потрібні буферні зони. Все це примушує переробляти цілі конвеєрні лінії, змінювати потоки, порядок виробництва.

Після впровадження вимог стандартів будь-який виробник може сертифікувати свою систему. За законом України сертифікація має добровільний характер, тому кожне підприємство для себе приймає рішення про сертифікацію.

Часто споживач встановлює вимоги до обов'язковості сертифікації як умови для подальшої співпраці (наприклад, багато з європейських торговельних мереж вимагають підтвердження відповідності Системи міжнародним сертифікатом). При цьому не кожен стандарт з безпеки харчової продукції дозволяє вказувати факт сертифікації Системи у вигляді маркування на споживчій упаковці або в рекламі.

Наприклад, інформацію про сертифікацію за ДСТУ 4161 та ISO 22000 можна наносити на упаковку і використовувати в рекламі, FSSC 22000 та IFS – не можна наносити на упаковку або використовувати в рекламних цілях, BRC не можна

наносити, але можна використовувати в рекламі. Заборона пов'язана з тим, що відповідність якомусь зі стандартів ще не означає випуску безпечної продукції. Це лише засіб мінімізації ризиків у кінцевому продукті, що не дає гарантій. Відповідно, щоб не вводити в оману споживача позначкою на упаковці й у рекламі про наявність сертифіката системи безпеки (що продукт кращий / смачніший / корисніший / безпечніший) і не провокувати зловживання з боку виробників, розробники міжнародних стандартів ввели обмеження щодо маркування.

Наявність сертифікату на систему менеджменту безпеки харчової продукції, заснованої на принципах НАССР, є тільки однією передумовою для експорту в ЄС. Також необхідно підтвердити відповідність продукції показникам безпеки, викладеним у Регламентах і Директивах ЄС. На додаток до цього, в Європі існує Глобальна ініціатива з безпеки харчових продуктів GFSI (Global Food Safety Initiative), куди входить безліч світових торговельних мереж і які, в свою чергу, можуть встановлювати єдині додаткові вимоги до виробників харчової продукції [6, с. 103].

Багато вимог до безпеки харчових продуктів в ЄС відрізняються від норм, встановлених в Україні сьогодні. Приміром, в Україні і Митному союзі є вимоги щодо вмісту кадмію в насінні, радіонуклідів, а в ЄС цієї норми немає. З іншого боку, за низкою показників у ЄС вимоги жорсткіші.

На даний момент Технічні регламенти України щодо безпеки конкретних харчових продуктів розроблені частково або взагалі відсутні. Національні стандарти і норми України вже носять рекомендаційний характер, часто скасовані й не замінені на нові. Перед початком роботи зони вільної торгівлі Україна-ЄС усі норми і вимоги України повинні відповідати європейським. Тому виробники, які хочуть експортувати свою продукцію до ЄС, змушені самі вивчати Регламенти ЄС і доводити свої виробничі потужності і продукти до відповідності цим вимогам.

Висновки. Таким чином, поглиблення інтеграційних процесів між Україною і ЄС має супроводжуватися подальшим реформуванням та зближенням національної системи технічного регулювання з європейською. Проведене дослідження свідчить про доцільність виконання виробниками України двох передумов для виходу на зовнішній ринок сільськогосподарської продукції:

- найскорішого впровадження системи НАССР у контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

- подальше вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює питання параметрів якості та безпечності продуктів харчування: розробка та впровадження українських стандартів, які відповідають європейським стандартам безпечності кінцевого продукту.

Список використаних джерел

1. Галушко В.П. Зарубіжні системи забезпечення якості молока у виробничому ланцюзі та можливості їх застосування в Україні / В.П. Галушко, І.М. Суха // Економіка АПК. – 2011. – № 3(197). – С. 137-142.
2. Дудар В. Основні тенденції розвитку агропродовольчого ринку України у зовнішньоекономічній діяльності / В.Дудар // Вісник ТНЕУ – 2014. – № 1 – С.81-90.
3. Забарна Ю.В. Оптимальні шляхи забезпечення безпечного харчування населення України / Ю.В.Забарна // Економіст. – 2014. – № 11. – С. 16-18.
4. Україна. Закони. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : закон ... від 22.07.2014 р. № 1602- VII - ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 1602- VII.

5. Калетник Г.М. Місце і роль продовольчої безпеки у формування економічної безпеки України / Г.М. Калетник, Г.О. Пчелянська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 30-34. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.
6. Кваша С. М. Про наукове забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі в умовах нових пріоритетів міжнародної інтеграції / доповідь на Заг. зборах Відділення аграр. економіки та продовольства НААН України ННЦ ІАЕ. – К., 2013.
7. Крисанов Д.Ф. Якість і безпечність харчової продукції // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2010. – С. 103-119.
8. Набоков Д.О. Застосування НАССР під час розробки технології макаронних виробів / Ж.А.Крутовий / О.Д. Набоков. Н.В.Гревцева // Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Прогресивна техніка та технології харчових виробництв, ресторанного та готельного господарств і торгівлі. – Харків. – ХДУХТ, 2012. – С.58-59.
9. Пчелянська Г.О. Безпека та якість продовольчих товарів: міжнародний аспект / Г. О. Пчелянська // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки – Вінниця, 2012. – Випуск 3(69). Том 2 – С. 172-177.
10. Сусіденко Ю. В. Сучасні умови сертифікації та стандартизації підприємств системи АПК України / Ю. В.Сусіденко // АгроСвіт . – 2012. – № 20 . – С. 28-31.

Список джерел у транслітерації / References

1. Halushko V.P. Zarubizhni systemy zabezpechennya yakosti moloka u vyrobnychomu lantsyuzi ta mozhlyvosti yikh zastosuvannya v Ukrayini / V.P. Halushko, I. M. Sukha // Ekonomika APK. – 2011. – № 3(197) . – S. 137-142.
2. Dudar V. Osnovni tendentsiyi rozvytku ahroprodovol'choho rynku Ukrayiny u zovnishn'oekonomichniy diyal'nosti / V.Dudar // Visnyk TNEU – 2014. –№ 1– S.81-90.
3. Zabarna Yu.V. Optymal'ni shlyakhy zabezpechennya bezpechnoho kharchuvannya naselennya Ukrayiny / Yu.V.Zabarna // Ekonomist. – 2014. –№ 11. – S. 16-18.
4. Ukrayina. Zakony. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv : zakon ... vid 22.07.2014 r. № 1602- VII - VR // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. – 2014. – № 1602- VII.
5. Kaletnik H. M. Mistse i rol' prodovol'choyi bezpeky u formuvannya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny / H. M. Kaletnik, H. O. Pchelyans'ka // Biznes Inform. – 2014. – № 2. – S. 30-34. – Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua>.
6. Kvascha S. M. Pro naukove zabezpechennya rozvytku zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti v ahrarnomu sektori v umovakh novykh priorytetiv mizhnarodnoyi intehratsiyi / dopovid' na Zah. zborakh Viddilennya ahrar. ekonomiky ta prodovol'stva NAAN Ukrayiny NNTs IAE. – K., 2013.
7. Krysanov D.F. Yakist' i bezpechnist' kharchovoyi produktsiyi // Visnyk Instytutu ekonomiky ta prohnozuvannya. – 2010. – S. 103-119.
8. Nabokov D.O. Zastosuvannya NASSR pid chas rozrobky tekhnolohiyi makaronnykh vyrobiv / Zh.A.Krutovyy / O.D. Nabokov. N.V.Hrevtseva // Tezy dopovidey mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Prohresyvna tekhnika ta tekhnolohiyi kharchovykh vyrobnystv, restorannoho ta hotel'noho hospodarstv i torhivli. – Kharkiv. – KhDUKht, 2012. – S.58-59.
- 9 Pchelyans'ka H.O. Bezpeka ta yakist' prodovol'chykh tovariv: mizhnarodnyy aspekt / H.O. Pchelyans'ka // Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Vinnytsya, 2012. – Vypusk 3(69). Tom 2 – S. 172-177.

10. Susidenko Yu.V. Suchasni umovy sertyfikatsiyi ta standartyzatsiyi pidpryyemstv systemy APK Ukrayiny / Yu. V.Susidenko // AhroSvit . – 2012. – № 20 . – S. 28-31.

**ANNOTATION
FOOD SAFETY SYSTEM AS A PRECONDITION FOR EXPORT-ORIENTED
AGRICULTURE**

*STAVSKA Julia,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department
of International Management,
Hotel and Restaurant Business and Tourism,
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)*

In the article the system of food safety management of Ukraine is investigated. The influence of the association agreement between Ukraine and the EU on the development of agriculture and the open agricultural land market is determined. The provisions of safety and quality of food products are considered in accordance with the Law of Ukraine “On Basic Principles and Requirements for Safety and Quality of Food Products”. The feasibility of implementing the system analysis critical control points (HACCP) in the manufacture of food products is analyzed. The problems of forming the national system of technical regulation in the field of quality and safety of food products are disclosed. The main directions and levers, the introduction of which will contribute to the strengthening of the positions of Ukrainian food products in foreign markets are justified. The ways of improving foreign trade in agricultural products and food products are proposed in the context of signing the Association Agreement between the EU and Ukraine.

Keywords: safety, food production, quality, export, certification, standardization, technical regulations.

Lit. 10.

**АННОТАЦИЯ
СИСТЕМА БЕЗОПАСНОСТИ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ КАК
ПРЕДПОСЫЛКА ЭКСПОРТООРИЕНТИРОВАННОГО СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА**

*СТАВСКАЯ Юлия Вацлавовна,
кандидат экономических наук, доцент
кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности,
гостинично – ресторанного дела и туризма,
Винницкий национальный аграрный университет
(Винница)*

Исследована система менеджмента безопасности пищевой продукции Украины. Определено влияние соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС на развитие сельского хозяйства и открытого рынка сельскохозяйственных земель. Рассмотрены положения безопасности и качества продуктов питания согласно Закону Украины “Об основных принципах и требования к безопасности и качеству пищевых продуктов”. Проанализирована целесообразность внедрения системы анализа критических точек контроля (HACCP) при изготовлении пищевой

продукции. Раскрыты проблемы формирования национальной системы технического регулирования в области качества и безопасности пищевой продукции, обоснованы основные направления и рычаги, внедрение которых будет способствовать усилению позиций украинской пищевой продукции на внешних рынках. Предложены пути совершенствования внешней торговли сельскохозяйственной продукцией и продуктами питания в контексте подписания Соглашения об ассоциации между ЕС и Украиной.

Ключевые слова: безопасность, пищевая продукция, качество, экспорт, сертификация, стандартизация, технические нормы.

Лит. 10.

Інформація про автора

СТАВСЬКА Юлія Вацлавівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, готельно-ресторанної справи та туризму, Вінницький національний аграрний університет (21030, м. Вінниця, вул. О.Антонова, 29/65, e-mail usv.urf@list.ru).

STAVSKA Julia – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Management, Hotel and Restaurant Business and Tourism, Vinnytsia National Agrarian University (Vinnytsia, Antonov str., 29/65, e-mail usv.urf@list.ru).

СТАВСКАЯ Юлия Вацлавовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджменту внешнеэкономической деятельности, гостинично-ресторанного дела и туризма, Винницкий национальный аграрный университет (21030, г. Винница, ул. О. Антонова, 29/65, e-mail usv.urf@list.ru).

